

ЖЕРГИЛИКТҮҮ БЮДЖЕТТЕРДИН КИРЕШЕЛЕРИН ТҮЗҮҮДӨ ЖЕРГИЛИ КТҮҮ САЛЫКТАРДЫН ЖАНА ЖЫЙЫМДАРДЫН РОЛУ

Макалада Кыргыз Республикасынын муниципалдык түзүлүштөрүнүн каржы булактары менен өзүн-өзү каржылоосунун денгээли карап өтүлөт. Ошону менен бирге жергиликтүү бюджеттердин каржы булактарынын түзүлүшү жана ар бир киреше булагынын үлүшүнүн динамикасы талдалат. Жергиликтүү бюджеттердин өз алдынчалыгын камсыз кылууда жергиликтүү салыктардын жана жыйымдардын ролу изилденген. Муниципалдык түзүлүштөрдүн бюджеттерине түшкөн жергиликтүү салыктардын жана жыйымдардын үлүшүн жогорулатуу жолдору сунушталган. Ошону менен бирге жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын каржылык көз карандысыздыгын өстүрүү жолдору сунушталган.

Негизги сөздөр: жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары, жергиликтүү бюджеттердин кирешелери, жергиликтүү салыктар, жалпы мамлекеттик салыктар, салыктык эмес кирешелер, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын чыгаша милдеттенмелери.

Мамадалиев Эмиль Жумадилович
преподаватель, Таласский государственный университет,

РОЛЬ МЕСТНЫХ НАЛОГОВ И СБОРОВ В ФОРМИРОВАНИИ ДОХОДОВ МЕСТНЫХ БЮДЖЕТОВ

В данной статье рассмотрен уровень финансовой обеспеченности муниципальных образований Кыргызской Республики. Проведен анализ динамики структуры местных бюджетов. Исследована роль местных налогов и сборов в обеспечении финансовой самостоятельности местных бюджетов. Предложены пути увеличения в местные бюджеты уровня поступлений местных налогов и сборов. В тоже время предложены меры и способы повышения финансовой самостоятельности местных органов самоуправления.

Ключевые слова: местные органы власти, доходы местных бюджетов, местные налоги, общегосударственные налоги, неналоговые доходы, расходные полномочия местных органов власти.

Mamadaliyev Emil Zhumadilovich
Lecturer, Talas state university

THE ROLE OF LOCAL TAXES AND FEES IN GENERATING LOCAL INCOME

The level of financial security of municipalities of the Kyrgyz Republic is considered in this article. The analysis of dynamics of structure of local budgets is carried out. The role of local taxes and fees in ensuring the financial independence of local budgets is investigated. The ways of increasing the level of local taxes and fees revenues to local budgets are

proposed. At the same time, measures and ways to improve the financial independence of local self-government bodies are proposed.

Key words: local authorities, the income and of local budgets, local taxes, national taxes, tax revenue, spending powers of local authorities.

Акыркы жылдары жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын кирешеси, алардын өзүн-өзү камсыз кылуу жөндөмдүгүн өстүргөнү менен республикалык бюджеттен бөлүнгөн трансферттерден көз карандылыгы дагы эле жогору экениндиги баарына эле белгилүү.

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу институтунун өнүгүүсүнүн негизи болуп, жергиликтүү жамаатар өздүк каржы ресурстары менен жетишпүү денгээлде камсыз болуусу жана аларды колдонуукугуна ээ болуусу эсептелинет.

Ушуга ылайык, жергиликтүү өз алдынча башкарууну туруктуу каржылык булактары менен камсыз кылуунун илимий жолдорун изилдөө актуалдуу экенин көрсөтүп турат.

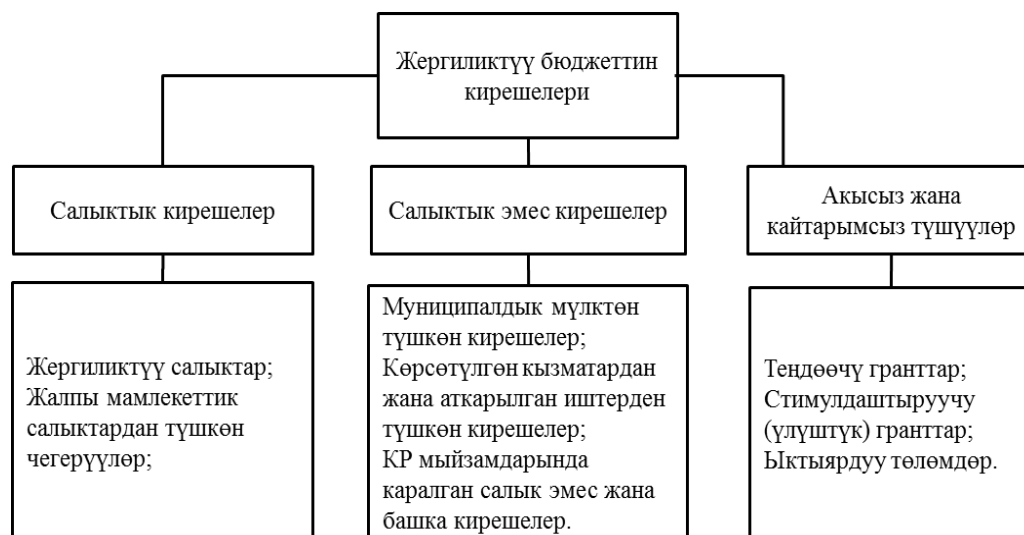
Макаланын максаты Кыргызстанда жергиликтүү бюджеттердин өз алдынчалыгын камсыз кылууда жергиликтүү салыктардын жана жыйымдардын ролун талдоо, ошону менен бирге жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын каржы туруктуулугун жогорулатуу жолдорун сунуштоо.

Жергиликтүү бюджет муниципалдык түзүлүштөрдүн экономикасын көтөрүүнүн негизги каржы базасы болуп саналат.

Жергиликтүү бюджет Кыргыз Республикасынын бюджеттик системасынын экинчи деңгээли жана ал киреше жана чыгаша бөлүктөрдөн турат [1].

Жергиликтүү бюджеттин кирешелери - бул Кыргыз Республикасынын ченемдик укуктук актыларынаылайык жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын карамагына келип түшкөн акысыз жана кайтарымсыз акча каражаттары.

Жергиликтүү бюджеттин кирешелери салыктардан, салыктык эмес төлөмдөрдөн, ошондой эле трансферттерден турат(1сүрөт).

Сүрөт 1. Жергиликтүү бюджетинин киреше бөлүгүнүн түзүлүшү.

Бүгүнкү күндө аймактык жамааттардын алдында турган көйгөйлөрдүн бирден бир негизгиси болуп, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын чыгаша милдеттенмелеринтолук кандуу каржы ресурстары менен камсыздандырылбастыгысаналат. Бул көйгөйдүн татаалдашуусу, жергиликтүү салыктар жана жыйымдар жергиликтүү бюджеттер үчүн көз карандысыз киреше булагы болуп саналат жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу

Известия ОшТУ, 2018 №1, Часть 2   229

органдарынын милдеттенмелерин ишке ашырууга жумшалышы керек, бирок Кыргызстанда жергиликтүү салыктар жана жыйымдар жергиликтүү бийликтин чыгаша милдеттенмелерин толук кандуу каржылоо милдетин азыркы мезгилде аткара албай жаткандыгында. Азыркы мезгилде Кыргызстандын мамлекеттик бюджетинде жергиликтүү салыктардын жана жыйымдардын үлүшү орточо 3,68% түзүүдө, ал эми жергиликтүү бюджеттерде алардын үлүшү орточо –23,84%. Ошол эле учурда, көпчүлүк өнүккөн өлкөлөрдүн жергиликтүү бюджеттеринде, жалпы мамлекеттик салыктан түшкөн чегерүүлөрдү кошпогондо, олуттуу өздүк киреше булактары менен камсыздандырылган. Мисалы, бирдиктүү мамлекеттик бюджеттерде жергиликтүү салыктардын жана жыйымдардын үлүшү: Улуу Британияда - 37%, Германияда - 46%, ал эми Францияда - 67% чейин түзөт [6]. Ошентип, батыш өлкөлөрүнүн тажрыйбасына салыштырмалуу, Кыргыз Республикасында жергиликтүү салыктардын жана жыйымдардын көлөмү алда канча аз экени байкалат, ошого байланыштуу аларды чогултуунун механизмин андан ары өркүндөтүүнү талап кылат. Кыргызстанда жергиликтүү бюджеттердин кирешелеринин орчундуу бөлүгү төмөндөгү көрсөтүлгөн мамлекеттик салыктардын жана салыктык эмес кирешелердин эсебинин негизинде түзүлгөн (1-таблица).

Таблица 1

Кыргыз Республикасынын жергиликтүү бюджеттеринин 2012 – 2016 жж. түзүлүшүнүн динамикасы (жалпы суммага карата пайыз менен) [4]

Кирешелердин түрлөрү	2012	2013	2014	2015	2016
Киреше салыгы	9,17	15,00	22,20	22,26	24,34
Салык алуунун жөнөкөйлөтүлгөн тутуму боюнча бирдиктүү салык	0,64	0,69	1,03	1,01	1,20
Патенттин негизиндеги салык	5,85	8,03	12,47	11,96	12,57
Сатуулардан салык	9,09	15,38	22,61	21,42	17,11
Жер казынасын пайдалануу үчүн салык	0,29	0,48	0,73	0,63	0,73
Мүлк салыгы	4,10	5,57	8,03	7,60	8,56
Жер салыгы	3,21	4,21	5,73	5,44	5,64
Салыктын башка түрлөрү	0,16	0,04	0,00	0,00	0,00
Алынган расмий трансферттер	60,65	40,63	12,11	14,55	15,75
Салыктык эмес кирешелер	6,83	9,98	15,09	15,11	14,11
Баардыгы	100	100	100	100	100

Киреше салыгынын үлүшү 2012 жылы жалпы жергиликтүү бюджеттерде 9,17% түзгөн, ал эми 2013 - ж. жергиликтүү бюджеттерге түшүүчү киреше салыгынын чегерүүлөрүнүн ченемдеринин өсүшүнөн, киреше салыгынын үлүшү өсүп баштаган. Киреше салыгынын үлүшү 2016 жылы 2012 жылга салыштырмалуу 15,17 проценттик пунктка өсүп 24,34% түзгөн. Патент негизиндеги салыктардан түшкөн кирешенин үлүшү жергиликтүү бюджеттерде изилдөө жүргүзүлгөн жылдары орточо эсеп менен - 10,18%, ал эми сатуудан түшкөн салыктардын көлөмү 17,12% түзгөн. Жергиликтүү салыктардын үлүшү болгону орточо эсеп менен 11,62% түзгөн, ал эми жергиликтүү салыктык эмес кирешелердин үлүшү талдалган жылдары орточо – 12,22% түзгөн.

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары тарабынан алынган расмий трансферттер 2016 жылы алардын 2012 жылкы көлөмүнөн 44,9 проценттик пунктка кыскарган. Акысыз жана кайтарымсыз төлөмдөрдүн мындай кескин кыскаруусуна 2013

ж. 30 – майындачыккан, 2013-ж. 1–августунанкүчүнө кирген “Жергиликтүү бюджеттерден каржыланган билим берүү уюмдары, Билим берүү жана илим министрлигинин аймактык бөлүмдөрү аркылуу республикалык бюджеттин эсебинен каржылоого өткөрүп берүү жөнүндөгү” Кыргыз Республикасынын өкмөтүнүн токтому себептүү (302 номери менен чыккан) [5]. Бирок ошол эле учурда тандалган жылдары жергиликтүү бюджеттерде алынган расмий трансферттердин үлүшү дагы эле жогору бойдон калууда.

Кыргыз Республикасынын жергиликтүү бюджеттеринин киреше бөлүгүнүн түзүлүшү көрсөткөндөй, мындай көрсөткүчтөр муниципалдык түзүлүштөрдүн каржылык өз алдынчалыгын жогорулатуу жана жергиликтүү жааматардын экономикалык кызыкчылык-тарын толук ишке ашыруу көйгөйлүү болуп эсептелинет.

Жергиликтүү салык салуунун көйгөйлүү аспектилеринин бири болуп, Кыргыз Республикасында жергиликтүү салык салуу системасынын өнүгүшү өтө жай нукта жүрүп жаткандыгы эсептелет. Акыркы мезгилдеги мыйзамдардагы өзгөрүүлөрдү эске алсак дагы, биздин өлкөдө жүргүзүлгөн жергиликтүү салык салуу практикасы мамлекеттик салык салуу системасында кошумча ролду гана аткарууда.

Жергиликтүү салыктардын жана жыйымдардын учурдагы чогултуу системасы бир катар жетишпегендиктер менен мүнөздөлөт, алардын ичинен маанилүү болуп төмөндөгүлөр саналат:

- жергиликтүү салыктардын жана жыйымдардын фискалдык ролунун төмөндүгү;
- башка өлкөлөргө салыштырмалуу жергиликтүү салыктардын жана жыйымдардын түрлөрүнүн азыгы;
- жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жергиликтүү салыктарды жана жыйымдарды чогултуусунун жогорулатышына кызыгуусу аз болушу;
- мамлекеттик бийлик органдары тарабынан жергиликтүү бийликке чегерилген чыгаша милдеттенмелеринин толук кандуу каржыланбай жаткандыгы.

Жергиликтүү салыктар жана жыйымдар системасын өркүндөтүү жолдору бир канча өз ара байланышта болгон маселелерди чечүү менен бирдикте гана ишке ашуусу мүмкүн. Жергиликтүү салык системасынын ишин алдыга жылдыруу жана өркүндөтүү үчүн азыркы мезгилде төмөнкү шарттараткарылышы керек:

- жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын каржылык-экономикалык базасын бекемдөөгө жана өркүндөтүүгө багытталган салык-бюджет саясатынын негизги жоболорун ишке ашыруусун камсыз кылуу;
- жер салыгынын орточо базалык ченемин жогорулатуу жана киреше салыгынын жергиликтүү бюджеттерге чегерилген ченемин көтөрүүсүн камсыз кылуу;
- ишкердик иш аракеттерди күчөтүүгө бардык салык төлөөчүлөргө бирдей шарт түзүү жана салык төлөөчүлөрдүн салыктык милдеттенмелерин аткарууга жоопкерчиликтүү мамиле кылышына өбөлгө түзүү;
- мамлекеттик бийлик органдары тарабынан жергиликтүү бийликке чегерилген чыгаша милдеттенмелер, жергиликтүү бюджеттердин өздүк кирешелер тарабынан каржыланбай, толугу менен республикалык бюджеттен каржылануусу;
- жергиликтүү каржы ресурстарын натыйжалуу бөлүштүрүү үчүн жогорку квалификациялуу жана компетенттүү кадрларды даярдоо.

Азыркы учурда мамлекеттин каржы ресурстарынын экономикалык динамикасы солгундоо менен мүнөздөлөт, ошол себептен өлкөнүн бюджеттик системасын бекемдөө жана туруктуулугун жогорулатуу үчүн муниципалдык түзүлүштөрдүн каржы ресурстарын башкаруу натыйжалуулугун жогорулатуу керектелет. Бул үчүн муниципалдык түзүлүштөрдүн каржы мамилелерин жөнгө салган ченемдик-укуктук актыларына, салык системасын жана бюджеттер аралык мамилелердин механизминин натыйжалуулугунун жогорулатуу үчүн бүткүл өлкөнүн каржы саясатын жакшыртуу керек.

Адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын Бюджеттик кодекси. 2016-ж. 16-май № 59 (КР 2017-жылдын 17-июнундагы № 106 Мыйзамынын редакциясына ылайык).
2. Кыргыз Республикасынын Салык кодекси. 2008-ж. 17-октябрь № 230.
3. Кыргыз Республикасынын мыйзамы «Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун каржылык-экономикалык негиздери жөнүндө». 2003 ж. 25 сентябрь № 215.
4. Кыргыз Республикасынын мамлекеттик бюджетинин аткарылышы жөнүндө отчеттору. 2012 – 2016 жж.
5. Кыргыз Республикасынын өкмөтүнүн токтому «Жергиликтүү бюджеттерден каржыланган билим берүү уюмдары, Билим берүү жана илим министрлигинин аймактык бөлүмдөрү аркылуу республикалык бюджеттин эсебинен каржылоого өткөрүп берүү жөнүндөгү». 2013 ж. 30 – май № 302.
6. Гончаренко М. Украинада жергиликтүү өз алдынча башкаруунун каржылык негиз катары. Украинанын Президентинин мамлекеттик башкаруу улуттук академиясынын астындагы мамлекеттик башкаруу регионалдык институту. Харьков ш. – 2013 – № 4.